

ปาฐกถาพิเศษของมูลนิธิการราชารยปกรณ์ อังศุสิงห์
เนื่องในการประชุมวิชาการ "วันปกรณ์ 44"

เรื่อง

เศรษฐกิจพอเพียง ในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนา
ของระบบสวัสดิการสังคมไทย

โดย

ศาสตราจารย์ ดร. อภิชัย พันธเสน

คณะเศรษฐศาสตร์ และผู้อำนวยการโครงการปริญญาเอก
สหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จันทร์ที่ 12 กุมภาพันธ์ 2544

ณ

รวม ชั้น 11 โรงแรมปรินซ์ พาเลซ กรุงเทพฯ

ปาฐกถาพิเศษของมูลนิธิการศึกษาศาสตราจารย์ปกรณ อังศุสิงห์

เนื่องในการประชุมวิชาการ “วันปกรณ '44”

เรื่อง

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนา
ของระบบสวัสดิการสังคมไทย

โดย

ศาสตราจารย์ ดร. อภิชัย พันธเสน
ศาสตราจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์
และผู้อำนวยการโครงการปริญญาเอกสหวิทยาการ
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

วันจันทร์ที่ 12 กุมภาพันธ์ 2544

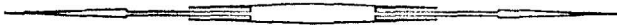
ณ ห้องปรีณซ์บอลรูม ชั้น 11 โรงแรมปรีณซ์ พาเลซ กรุงเทพฯ

สารบัญ

เรื่อง

หน้า

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนา ของระบบสวัสดิการสังคมไทย	1
ความหมายของสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม	2
ความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม ตัวอย่างรูปแบบสวัสดิการสังคมจากกรอบแนวคิดตะวันตก	7 10
เศรษฐกิจพอเพียงกับการแก้ปัญหาสวัสดิการสังคมแบบไทย	12
เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวคิดภาคปฏิบัติของพุทธเศรษฐศาสตร์	15
เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนาของระบบสวัสดิการสังคม เชิงรุกของไทย	18
ตัวอย่างรูปธรรมของเศรษฐกิจพอเพียงกับการสร้างสวัสดิการสังคม	20
ก้าวต่อไปของสวัสดิการสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง	23

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนา ของระบบสวัสดิการสังคมไทย

เกริ่นนำ

กราบเรียน พณฯ ท่านองคมนตรี คณะอาจารย์ และผู้มีเกียรติที่เคารพทุกท่าน ผมรู้สึกเป็นเกียรติอย่างยิ่ง ที่ได้รับเชิญมาแสดงปาฐกถาพิเศษในวันนี้ จากมูลนิธิ ศาสตร์จารย์ปรภรณ์ อังศุสิงห์ ทั้งนี้เนื่องมาจากท่านเจ้าของข้อมูลนิธิเป็นปูชนียบุคคลของวงการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมไทย ทั้งในฐานะที่ท่านเคยเป็นผู้บริหารระดับสูงในหน่วยงานของรัฐ และผู้นำทางวิชาในด้านนี้ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมเองไม่มีความรู้ทางวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมมากนัก แต่เมื่อท่านศาสตราจารย์ยุพา วงศ์ไชย ได้กรุณาให้ความเมตตา มอบความไว้วางใจ และมอบเกียรตินี้ให้ผม พร้อมทั้งกรุณาจัดหาเอกสารทางวิชาการเป็นจำนวนมากให้ผมได้ศึกษา ผมจึงไม่อาจปฏิเสธความปรารถนาดีเช่นนี้ได้ ดังนั้น ถ้ามีความผิดพลาดประการใดในส่วนที่เกี่ยวกับความรู้ในเรื่องสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม ก็ต้องกราบขออภัย และหวังว่าผู้ที่รู้ตัวอย่างท่านอาจารย์ และผู้มีเกียรติทั้งหลายคงจะเมตตาให้การท้วงติง และให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ผมด้วย เรื่องที่ผมจะมานำเสนอจะแบ่งเป็นหัวข้อต่างๆ ตามลำดับดังต่อไปนี้

1. ความหมายของสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม แม้จะเป็นเรื่องที่ท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายทราบเป็นอย่างดีแล้ว แต่เป็นเรื่องที่ผมพยายามอธิบายให้ตัวผมเองเข้าใจด้วย
2. ความจำเป็นที่ต้องมีการจัดการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม โดยเฉพาะจากแง่มุมของนักศึกษาเศรษฐศาสตร์อย่างผม
3. ตัวอย่างและรูปแบบของสวัสดิการที่มีการนำเสนอในกรอบความคิดแบบตะวันตก ทั้งที่ได้มีการประยุกต์ใช้ในตะวันตกและในสังคมไทย ซึ่งผมเห็นว่ายังไม่พอเพียง หรือไม่สอดคล้องในการจัดการกับปัญหาที่มีอยู่ในประเทศไทย ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นจะต้องพัฒนาแนวคิดดี ๆ ที่มีอยู่ในประเทศไทย และแนวคิดที่สำคัญมากที่สุด ในขณะนี้ก็คือ แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทำให้ผมจำเป็นต้องอธิบายต่อไปถึงความหมายและหลักการที่สำคัญของแนวคิดนี้

4. เศรษฐกิจพอเพียง ตามที่ได้รับพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นแนวคิดที่อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมไทย อันมีรากของวัฒนธรรมที่สำคัญจากพุทธศาสนา แต่เมื่อนำมาใช้กับแนวคิดทางเศรษฐกิจ จำเป็นต้องประยุกต์เข้ากับความคิดทางเศรษฐกิจที่เหมาะสม นั่นคือ พุทธเศรษฐศาสตร์

5. พิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจพอเพียงกับพุทธเศรษฐศาสตร์ เพื่อแสดงให้เห็นว่าเมื่อก้าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงก็จำเป็นต้องเข้าใจว่าเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจที่พัฒนามาจากพุทธธรรมหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า เป็นพื้นฐานของวัฒนธรรมไทยซึ่งต่างจากแนวคิดเศรษฐศาสตร์ตะวันตก เมื่อรากความคิดดังกล่าวอยู่ในวัฒนธรรมไทย จึงมีความเป็นไปได้ที่จะกล่าวในตอนต่อไป

6. สามารถนำเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในฐานรูปแบบที่พึงปรารถนาของระบบสวัสดิการทางสังคมของไทยได้อย่างไรจึงจะประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม เพื่อที่จะช่วยให้เห็นภาพการประยุกต์ใช้แนวคิดดังกล่าวอย่างเป็นรูปธรรม จำเป็นจะต้องมีการขยายความในหัวข้อต่อไป

7. ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของเศรษฐกิจพอเพียงกับการสร้างสวัสดิการทางสังคม เพื่อแสดงให้เห็นความคิดดังกล่าวสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างแท้จริง และท้ายที่สุดเราคงมิได้หยุดหรือพอใจกับสิ่งที่มีอยู่ในปัจจุบันที่ถือได้ว่าเป็นเพียงจุดเริ่มต้นประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปก็คือ

8. ก้าวต่อไปของสวัสดิการสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง ภายหลังจากผ่านขั้นตอนของการยอมรับเอาภูมิปัญญาแบบตะวันตกมาทดลองใช้แล้วในระดับหนึ่ง สมควรที่จะต้องค้นหาวิธีการที่เหมาะสมกับตัวเราเองต่อไปหรือไม่

ความหมายของสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม

เรื่องที่ผมจะกล่าวต่อไปนี้ ได้จากการศึกษาของ ผศ.ดร.กิติพัฒน์ นนท-
 บัฑมะดุลย์ และ รศ.ดร.ศรีหัทธิม (รัตนโกศล) พานิชพันธ์ แต่ถ้ามีความผิดพลาด
 ประการใดก็เพราะเป็นความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนของผมนเอง ท่านอาจารย์กิติพัฒน์ได้ชี้
 ให้เห็นว่า ในทางสากล การสังคมสงเคราะห์มีแนวคิดการทำงานที่หลากหลายมาก มี
 ตั้งแต่แนวความคิดดั้งเดิมที่เน้นการบรรเทาทุกข์ ชั่วครั้งคราว การสังคมสงเคราะห์ที่
 นิยมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างค่อยเป็นค่อยไป การสังคมสงเคราะห์ที่เน้นการ

เปลี่ยนแปลงทั้งโครงสร้างสังคม การสังคมสงเคราะห์ที่เน้นการจัดการเลือกปฏิบัติ และการเอารัดเอาเปรียบ การสังคมสงเคราะห์ที่มีพื้นฐานการวิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างความเป็นชายและความเป็นหญิง การสังคมสงเคราะห์ที่เน้นวิถีคิดแบบนิเวศวิทยา เป็นต้น

นอกจากนี้ท่านอาจารย์กิติพัฒน์ ยังได้นำเสนอความคิดพื้นฐานสองข้อของการสังคมสงเคราะห์แบบของแมรี ริชมอนด์ และเจน แอดดัมส์ โดยที่แมรี ริชมอนด์ ได้รับอิทธิพลจากความคิดจากกลุ่ม ดาร์วินทางสังคม ในปี ค.ศ.1890 ที่เน้นการแข่งขันเพื่อการอยู่รอดของผู้แข็งแรงที่สุด โดยเน้นประเด็นทางสังคมนั้นก็คือ จะต้องทำให้คนจนเข้มแข็ง ขยันขันแข็ง บากบั่น มีมานะอดทน เพราะมีข้อสมมติฐานว่า คนจน คือ ผู้ที่เกียจคร้าน อ่อนแอ ไร้การศึกษา เป็นการเน้นในลักษณะที่เป็นปัญหาของปัจเจกบุคคล มิใช่เป็นปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างและสถาบันทางสังคม ในขณะที่ เจน แอดดัมส์ เน้นการทำความเข้าใจคนจน รู้จักคนจนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องเข้าใจคนจนจากแง่มุมทางสังคมของพวกเขา ซึ่งก็หมายความว่า เจน แอดดัมส์ ได้นำเอาประเด็นทางโครงสร้างและสถาบันทางสังคมเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย โดยไม่ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนเท่านั้น ความแตกต่างระหว่าง ความคิดแบบ แมรี ริชมอนด์ และเจน แอดดัมส์ เป็นการสะท้อนวิถีคิดจากอารยธรรมตะวันตก ที่มีการพัฒนาต่อเนื่องมาจนถึงยุคทันสมัย คือการมีคำตอบที่เด็ดขาดชัดเจน แยกดำกับขาว พิจารณาจากแง่มุมของปัจเจกชน หรือจากสังคมเพียงแง่มุมใดมุมหนึ่งแต่เพียงด้านเดียว ซึ่งมักไม่สอดคล้องกับอารยธรรมไทยที่เน้นการประสมประสานกลม่อม ไม่สนับสนุนการขัดแย้งโดยเปิดเผย เน้นทางสายกลาง ดังนั้นถ้าจะรับเอาแนวคิดแบบตะวันตกมาใช้ ต้องพร้อมที่จะขุดรากถอนโคนวัฒนธรรมและอารยธรรมของเราเอง โดยไม่อาจจะแน่ใจได้ว่า สิ่งที่จะรับเข้ามานั้นเป็นผลดีแก่เราอย่างแท้จริงหรือไม่

ในขณะเดียวกันท่านอาจารย์กิติพัฒน์ ก็ได้อ้างถึงการให้ความหมายสังคมสงเคราะห์จากแผนพัฒนางานสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2540-2544) เอาไว้ว่า "เป็นศาสตร์และศิลป์ในการ ป้องกัน แก้ไข ฟื้นฟู และพัฒนาบุคคล กลุ่มชุมชนที่ประสบและไม่ประสบปัญหาความเดือดร้อน ให้สามารถช่วยเหลือตนเองและสังคมได้"

ส่วนท่านอาจารย์ศรีทัฬหิม ได้เสนอคำจำกัดความโดยอัญเชิญพระบรมราชาชาาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาแสดงไว้ดังนี้

"การสังคมนาสงเคราะห์นั้น มีความหมายกว้างขวางมาก กินความถึงการดำเนินการทุกอย่างที่จะช่วยเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์ หรือกลุ่มชนที่รวมกันเป็นสังคมนาเป็นชาติ ผู้ที่ไม่สามารถช่วยตัวเองได้ให้มีความสุขทั้งทางกายและจิตใจให้ได้มีปัจจัย จำเป็นแก่การครองชีพ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บ ได้รับการศึกษาอบรมพอสมควร ตลอดจนความรู้ก็จะทำมาหาเลี้ยงชีพโดยสุจริตเพื่อความเรียบร้อย และความเป็นปึกแผ่นของสังคมนา"

"การสังคมนาสงเคราะห์นั้นต้องทำทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ การทำงานสังคมนาสงเคราะห์ต้องไม่เลือกบุคคล ถึงแม้เขาจะเป็นคนรู้ตัวชั่ว แต่ที่ชั่วไปนั้นอาจจะทำโดยไม่เข้าใจก็ได้ เราจึงต้องช่วยเหลือกัน เพราะทุกคนต้องการเป็นคนดีด้วยกันทั้งสิ้น"

"การที่จะช่วยผู้ตกทุกข์ได้ยาก กล่าวได้ว่าช่วยทางวัตถุช่วยเท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จะต้องช่วยในด้านจิตใจ ช่วยให้คนมีจิตใจสูง ด้วยการเอา ศาสนาเข้ามาช่วยด้วย"

จะเห็นได้ว่าถ้าจะเปรียบเทียบความคิดแบบตะวันตกแล้วอาจจะเน้นในเรื่องการปรับปรุงสถานภาพและพฤติกรรมส่วนบุคคลหรือเน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนาไม่ว่าจะเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป หรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมนา แต่มิได้มีการเน้นด้านจิตใจเป็นสำคัญ ในขณะที่ความหมายของสังคมนาสงเคราะห์ในลักษณะที่เป็นกลาง เน้นการ ป้องกัน แก้ไข พื้นฟู พัฒนาบุคคลและกลุ่มชน ที่ประสบความเดือดร้อนให้สามารถช่วยตัวเองได้ โดยไม่พิจารณาว่ามีโครงสร้างทางสังคมนาและสถาบันเป็นสาเหตุหรือไม่ ตลอดจนมิได้ตั้งคำถามต่อไปว่ามีความจำเป็นจะต้องเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง และสถาบันทางสังคมนาหรือไม่

ส่วนพระราชดำริสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สะท้อนความคิดในสังคมนาไทยที่มีรากวัฒนธรรมในพุทธธรรม ที่เน้นในเรื่องจิตใจเป็นสำคัญและอาจจะสำคัญกว่าวัตถุ นอกจากนั้นยังสะท้อนคิดในพุทธธรรมที่ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ที่ประพฤติดังนั้น พฤติกรรมดังกล่าวมิได้มีอยู่ในสันดานเดิม แต่เป็นเพราะความไม่รู้หรืออวิชา จึงต้องให้ความเมตตาและช่วยเหลือ ขณะเดียวกันก็มิได้เน้นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนา เพราะถ้าหากคนส่วนมาก หรือทุกคนเป็นคนดีสังคมนายอมดีไปด้วย ซึ่งเป็นวิธีคิดแบบไทย

อย่างแท้จริง ส่วนคำว่าสวัสดิการของสังคมตามที่ท่านอาจารย์กิติพัฒน์ได้ศึกษามาแล้ว ได้ประมวลไว้ดังนี้

คำว่าสวัสดิการสังคม องค์การสหประชาชาติได้ให้ความหมายว่า "คือระบบการจัดการเกี่ยวกับบริการสังคมต่าง ๆ ของสถาบันทางสังคมที่กำเนิดขึ้นเพื่อช่วยเหลือบุคคลและกลุ่มบุคคลให้บรรลุถึงซึ่งความพอใจในมาตรฐานของชีวิตและสุขภาพอนามัย และความพอใจในความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานที่จะพัฒนาเขาเหล่านั้นให้มีความสามารถอย่างเต็มที่ และส่งเสริมให้มีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น สอดคล้องกับความต้องการของครอบครัวและชุมชน"

ส่วนใน Social Work Dictionary ได้ให้คำจำกัดความว่า "สวัสดิการสังคมเป็นระบบโครงการ และการให้ผลประโยชน์และการบริการของประเทศ เพื่อช่วยตอบสนองความต้องการด้านจิตใจ สังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของบุคคล และสังคม"

จะเห็นได้ว่าคำว่าสวัสดิการสังคมนั้นต่างกับคำว่าสังคมสงเคราะห์ในแง่ที่ว่าสังคมสงเคราะห์นั้นเป็นคำของไทย และมีความหมายชัดเจนในภาษาไทย ซึ่งประกอบด้วย คำว่า สังคม หรือสังฆ กับคำว่า สงเคราะห์ ซึ่งมีความหมายของการช่วยเหลือเกื้อกูล จึงสามารถให้คำอธิบายตามวิธีคิดแบบไทยได้ แต่คำว่าสวัสดิการหรือ welfare นั้นเป็นคำที่มีรากมาจากภาษาอังกฤษ ซึ่งมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่าความต้องการที่จำเป็นของมนุษย์ ถ้าหากมนุษย์ไม่ได้รับสวัสดิการดังกล่าวแล้วจะไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เป็นการสะท้อนมาตรฐานขั้นต่ำทางวัตถุ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญของการมีชีวิตที่ดี พื้นฐานดังกล่าวอาจจะยกระดับได้ทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ถ้าหากมาตรฐานโดยรวมของสังคมเปลี่ยนไป เหตุที่สังคมไทยมิได้เน้นประเด็นในเรื่องสวัสดิการเท่ากับการสงเคราะห์ เพราะพื้นฐานความคิดในสังคมไทยเน้นความสำคัญของความสุขใจ ซึ่งเป็นสุขที่ไม่จำเป็นจะต้องเกิดจากทรัพย์หรือนิรมิสสุข หรือความสุขที่ไม่จำเป็นจะต้องอิงกับอามิส ด้วยเหตุนี้ มาตรฐานขั้นต่ำทางวัตถุจึงไม่สำคัญ ประกอบกับพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมไทยในอดีตเป็นสังคมที่มีความอุดมสมบูรณ์ในระดับปัจจัยสี่อยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่จะต้องพิจารณาในเรื่องสวัสดิการสังคม ส่วนการสงเคราะห์ผู้ตกทุกข์ได้ยากนั้นเป็นเรื่องของผู้ที่มีเมตตาธรรมพึงปฏิบัติตามปกติอยู่แล้ว

เหตุที่จำเป็นต้องยกประเด็นเหล่านี้ขึ้นมาพิจารณา ก็เพื่อช่วยให้เห็นภาพความแตกต่างที่ชัดเจนว่า ส่วนไหนเป็นความคิดที่นำเข้ามาจากตะวันตก ส่วนไหนเป็นความคิดที่มีอยู่เดิมในสังคมไทย ส่วนไหนเป็นความคิดที่ไปด้วยกันได้ระหว่างความคิดจากตะวันตกและความคิดในสังคมไทย ส่วนไหนเป็นความคิดที่ขัดแย้งกัน ช่วยให้เราสามารถเลือกสิ่งที่ดีจากตะวันตกมาใช้อย่างสร้างสรรค์ หรือเป็นการยกเอาความคิดแบบตะวันตกมาเปรียบเทียบ เพื่อมาช่วยทำให้เข้าใจความคิดที่มีอยู่เดิมในสังคมไทยให้เด่นชัดขึ้น

คำถามในประเด็นต่อมาก็คือ เหตุใดเราจึงจำเป็นต้องศึกษาให้เข้าใจความหมายของคำว่าสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมตามลำดับ ซึ่งจะต้องมีการแยกคำตอบออกเป็นสองแนวทาง ถ้าหากจะตอบบนพื้นฐานอารยธรรมตะวันตกก็คือ เนื่องจากมีบุคคลเป็นจำนวนมากจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ เพื่อให้เขาเหล่านั้นได้รับการตอบสนองความจำเป็น (needs) ตามมาตรฐานขั้นต่ำเพื่อ ช่วยให้เขามีโอกาสมีชีวิตต่อไปอย่างมีคุณภาพ (quality) ในสังคม ตลอดจนมีโอกาสรักษาตัวเองและสังคมได้ในภายหลัง ถ้าหากใช้แนวคิดแบบไทยก็ต้องตอบว่า เนื่องจากมีบุคคลจำนวนมากตกอยู่ในความทุกข์ยาก จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือ เพื่อพวกเขาเหล่านั้นจะได้มีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข เป็นที่พึ่งแก่ตนเองและเป็นที่ยึดเหนี่ยวได้ในภายหลัง

ถ้าหากจะวิเคราะห์ตามแบบของไทยดังกล่าวจำเป็นต้องเน้นคำที่มีความหมายลึกซึ้งสองคำคือ คำว่า ทุกข์ และคำว่า ยาก คำว่าทุกข์นั้นสะท้อนถึงภาวะของจิตเป็นสำคัญ ถึงแม้จะมีความหมายของการทุกข์กายอันเกิดจากการเจ็บปวด หรือป่วยไข้ ด้วยก็ตาม จากคำจำกัดความดังกล่าว ความทุกข์ จึงมิได้เกิดมีเฉพาะบุคคลในสถานะภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในระดับใดระดับหนึ่งโดยเฉพาะ แต่เกิดขึ้นกับทุกคนที่ไม่เข้าใจดีพอว่าอะไรคือความทุกข์ ซึ่งสมควรจะได้รับความเมตตา ไม่ว่าจะมิสถานะภาพทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างไร ดังนั้นมิติทางจิตใจ จึงมีความสำคัญมากในบริบทของการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมแบบไทย ในขณะที่คำว่า ยาก นั้นหมายถึง ภาวะความยากลำบาก ซึ่งจะมีผลกระทบโดยตรงต่อสรีรภาพ หรือ "รูป" ที่รับรู้โดย "วิญญาณ" "เวทนา" และ "สัญญา" โดยตรง

ความยากลำบากนั้น ส่วนมากจะเป็นผลมาจากความขาดแคลนทางวัตถุ ซึ่งจะมีผลในทางที่ทำให้ "สังขาร" ประชุมจัดที่เป็นอนุสสวัตต์ง่าย เกิดเป็นความ "ทุกข์"

ตามมาจากหลัง ความยากโดยทั่วไปเกิดจากความขาดแคลนปัจจัยทางวัตถุ ทางแก้ไข
 นั้นง่าย คือการให้การสงเคราะห์ทางด้านวัตถุ ส่วนความทุกข์นั้นเป็นเรื่องยากมาก
 ที่จะแก้ไข เพราะสาเหตุสำคัญเกิดจากผู้ที่มีความทุกข์นั้นไม่เข้าใจว่า ความทุกข์คือ
 อะไร ทางแก้ที่จะให้ได้ผลเด็ดขาด จำเป็นจะต้องช่วยให้ผู้ที่เป็นเจ้าของความทุกข์เกิด
 มี "ปัญญา" จุดนี้เป็นประเด็นที่ยากที่สุด เพราะคนที่ไม่เข้าใจว่าอะไรคือความทุกข์
 นั้นเกิดจากพื้นฐานของความไม่มีปัญญาหรือมี "อวิชชา" ครอบงำอยู่มาก

ประเด็นนี้พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสยกย่องว่า อภินิหารที่สำคัญกว่าอภินิหาร
 ทั่วไป ก็คือความสามารถในการช่วยให้ผู้ที่ไม่มีความทุกข์ เกิดมีความทุกข์จนสามารถเข้าใจ
 ว่าความทุกข์คืออะไร มีสาเหตุจากอะไรและจะสามารถระงับความทุกข์นั้นได้อย่างไร
 ถ้าถือว่าหน้าที่การสร้างสมปัญญาดังกล่าวเป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งและเป็นส่วนที่สำคัญของ
 นักสังคมสงเคราะห์ไทย หน้าที่เช่นนี้ถือได้ว่าเป็นหน้าที่ที่มีความท้าทายอย่างยิ่ง

ความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคม

เมื่อมีการจัดการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมมีความจำเป็นที่ต้องอธิบาย
 ได้ว่า เหตุใดจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทำเช่นนั้น ถ้าอธิบายแบบตะวันตกก็คือ เพราะมี
 บุคคลจำนวนมากต้องดำรงชีวิตต่ำกว่าคุณภาพตามมาตรฐานที่พึงจะมีได้ในแต่ละสังคม
 หรือถ้าอธิบายแบบไทยก็คือยังมีผู้คนที่ยังมีทุกข์ยากอีกเป็นจำนวนมากในสังคม แต่ก็ยังมี
 ได้อธิบายว่าเพราะเหตุใดบุคคลเหล่านั้น จึงตกอยู่ใน "ทุกข์สภาวะ" นั่นคือ สภาพที่ตกอยู่
 ในความเป็นทุกข์นั้น ถ้าอธิบายแบบพุทธในความหมายเช่นเดียวกับการอธิบายแบบไทย
 ตามที่ได้กล่าวไปแล้วก็คือ เนื่องจากบุคคลเหล่านั้นยังมีปัญหาของความไม่รู้หรือเต็ม
 ไปด้วย "อวิชชา" วิธีแก้ไขที่ค่อนข้างจะตรงไปตรงมาคือ จัดการให้บุคคลเหล่านั้นเกิดมี
 "ปัญญา" แต่ตรงนี้ก็กลับเป็นเรื่องที่ยากที่สุดเพราะถ้าสามารถทำได้ ก็จะเป็นอภินิหารหรือ
 ปาฏิหาริย์ที่พระพุทธองค์ทรงยกย่อง

เนื่องจากปัญหานี้โดยทั่วไปจะยังคงจำกัดตัวเองอยู่เพียงการทำความเข้าใจและหา
 ความสุขอยู่ในระดับโลกียะสุข จึงจะไม่นำเรื่องโลกุตระธรรม หรือการหลุดพ้นไปจาก
 สังสารวัฏฏ์ มาเป็นประเด็นที่จะอธิบายในที่นี้ แต่ถ้าหากจะเน้นเพียงระดับโลกียะธรรม
 การนำกรอบความคิดแบบตะวันตกมาอธิบายก็พอจะเชื่อถือได้ ถึงความมั่นคงขององค์
 ความรู้ดังกล่าวได้ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้เพราะในอารยธรรมตะวันตกจุดเน้นอยู่ที่องค์ความรู้

ระดับโลกก็ยะสุขมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าเมื่อถึงจุดหนึ่งความรู้ดังกล่าวอาจจะทำให้หลงทางได้ก็ตามที

เมื่อเริ่มต้นจากแนวคิดตะวันตกก็หนีไม่พ้นจากกรอบความคิดแบบชาวดำหรือแบบที่ท่านอาจารย์กิติพัฒน์เรียกว่า นิยตินิยม (determinism) ซึ่งจำแนกออกเป็นสองพวกคือ เป็นปัญหาเฉพาะตัวของบุคคลหรือการเน้นปัจเจกชนเป็นหลัก (individualism) ส่วนอีกพวกหนึ่งอธิบายว่า พฤติกรรมหรือการกระทำของปัจเจกชนนั้นเป็นผลจากการที่ปัจเจกชนจะต้องมีปฏิกิริยาตอบโต้กับโครงสร้างและสถาบันทางสังคมที่มีอิทธิพลเหนือกว่า หรือสามารถกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์แต่ละคนได้ ดังนั้นทางแก้จึงจำเป็นที่จะต้องปรับแก้โครงสร้างหรือสถาบันทางสังคมที่ก่อให้เกิดปัญหาเหล่านั้น

ดังนั้นถ้าหากจะอธิบายตามแนวคิดปัจเจกชน ก็อาจจะอธิบายตามที่ท่านอาจารย์กิติพัฒน์ได้ไปค้นคว้ามาแล้ว เป็นต้นว่า ความเชื่อเรื่อง กรรมพันธุ์หรือสายเลือด ความเชื่อกฎแห่งกรรมในความหมายที่มีความเข้าใจพุทธธรรมไม่ชัดเจน เป็นเรื่องของบาปบุญ วาสนา กุศล และอกุศล เรื่องอดีตชาติและภพเป็นต้น ในลักษณะความเข้าใจของปวงชนโดยทั่วไป หรืออธิบายโดยจิตวิเคราะห์แบบฟรอยด์ ที่อธิบายว่า พฤติกรรมของมนุษย์ ถูกกำหนดโดย สัญชาตญาณ (instincts) แรงขับฝ่ายต่ำ (id) และพลังขับทางเพศ (libido)

ส่วนพวกที่เชื่อในเรื่องโครงสร้างและสถาบันก็จะพยายามทำความเข้าใจและอธิบายว่าโครงสร้างและสถาบันมีส่วนกำหนดพฤติกรรม ตลอดจนการกระทำของมนุษย์ให้ต้องเป็นไปในลักษณะที่เกิดเป็นปัญหาแก่สังคม ดังนั้นทางแก้จึงต้องกลับไปสืบค้นหาที่ต้นเหตุของปัจจัยเชิงโครงสร้างและสถาบันที่ก่อให้เกิดปัญหาแล้วหาทางแก้ไขตรงประเด็น แต่เนื่องจากโครงสร้างและสถาบันเป็นสิ่งที่ได้มีการสั่งสมสืบทอดกันมานาน การปรับโครงสร้างหรือการเปลี่ยนแปลงในเชิงสถาบัน จึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถกระทำได้โดยง่าย จึงมีข้อเสนอสองแนวทาง แนวทางที่หนึ่งนั้นใช้ การปฏิวัติโค่นล้มด้วยความรุนแรง ซึ่งฝ่ายที่ไม่เห็นด้วย เห็นว่าไม่ใช่แนวทางแก้ไขปัญหาย่างแท้จริงประการแรก ถ้าจะใช้แนวทางความรุนแรงผู้เริ่มความคิดจะต้องถูกรบปรามด้วยวิธีการรุนแรงและจะพัฒนากลายเป็นความรุนแรงที่ไม่รู้จักจบ ในที่สุดจะแก้ปัญหามาไม่ได้ เมื่อ

เป็นเช่นนี้จึงควรแก้ไขโดยการค่อยปรับเปลี่ยนในแนวทางสันติวิธี ซึ่งเป็นความคิดที่มีแนวโน้มจะได้รับการยอมรับอย่างแพร่หลายมากขึ้นในระยะหลัง

แท้ที่จริงประเด็นต่างๆที่เกิดขึ้นในโลกนี้คงไม่ใช่เป็นเรื่องยากกับด้า และคงไม่ใช่เป็นเรื่องจากบัจเจกชนหรือโครงสร้างทางสังคมและสถาบันอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นปฏิกริยาโต้ตอบระหว่างบัจเจกชนและโครงสร้างทางสังคมและสถาบัน ปฏิกริยาโต้ตอบดังกล่าวจะหนักเบาเพียงใดขึ้นอยู่กับว่าแต่ละฝ่ายจะมีสัดส่วนของอิทธิพลมากน้อยเพียงใด และจะมีพลังกดดันมากน้อยเพียงใดด้วย ความคิดแนวพฤติกรรมนิยม (behaviourism) แบบตะวันตกก็อยู่กระแสดความคิดเช่นนี้ แนวคิดดังกล่าวมีพื้นฐานจากทฤษฎีจิตวิทยาการเรียนรู้ ซึ่งประกอบด้วยเงื่อนไขต่าง ๆ ที่จะช่วยให้การเรียนรู้เป็นพฤติกรรมตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม แนวคิดมนุษยนิยม (humanism) ซึ่งอธิบายว่าโดยปกติของมนุษย์ประกอบด้วย คุณค่าใฝ่ดี แต่การที่มนุษย์ไม่สามารถมีพฤติกรรมที่สะท้อนคุณค่าใฝ่ดีได้ ก็เนื่องจากคุณค่าดังกล่าวถูกกดทับโดยโครงสร้างและสถาบันทางสังคม แต่ความสามารถในการต่อสู้อุปสรรคต่างของแต่ละบุคคลในสถานะการณ์และภาวะการณ์ที่ต่างกันเป็นความสามารถเฉพาะตัว

ในส่วนสุดท้ายจะนำเสนอแนวคิดการวิเคราะห์ปัญหาในเชิงสังจะธรรม (realism) ซึ่งเป็นแนวทางการแสวงหาความจริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติอันเป็นวิธีคิดตามแนวพุทธธรรมและข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในสังคมไทย แนวคิดนี้อธิบายว่าความจำเป็นที่จะต้องจัดบริการสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมก็เพราะการพัฒนาของไทยตั้งแต่ยุคเปิดประเทศในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา จนถึงยุคพัฒนาสมัยใหม่ที่มีจุดเริ่มต้น ตั้งแต่ปี พ.ศ.2504 ได้สร้างปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ผู้คนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากตาข่ายนิรภัยทางสังคม (social safety net) อันเกิดจากความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์สนับสนุนในอดีต ได้ถูกทำลายลง เกิดปัญหาชุมชนล่มสลาย ทรัพยากรหมดไป ผู้ที่อ่อนแอและผู้ด้อยโอกาสขาดที่พึ่ง

เศรษฐกิจระบบตลาดและระบบทุนนิยมมีส่วนช่วยกระตุ้นให้ความโลภ ซึ่งเป็นผลของอวิชาที่มีอยู่เดิมในจิตใจของมนุษย์ มีความเข้มแข็งและก้าวร้าวมากยิ่งขึ้น ในด้านหนึ่งถึงแม้ระบบสังคมและเศรษฐกิจจะเปิดกว้างให้คนจำนวนมากได้มีโอกาสยกระดับชั้นทางเศรษฐกิจและสังคม แต่ในขณะเดียวกันระบบดังกล่าวก็ทำลายความมั่น

คงทางเศรษฐกิจและสังคมโดยรวมมากขึ้นด้วยเช่นกัน ทำให้เกิดมีผู้ที่อ่อนแอและด้อยโอกาสทางสังคมเพิ่มขึ้นนับทวีคูณ ยิ่งทำให้มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยให้บุคคลเหล่านี้ให้สามารถมีชีวิตอยู่รอดได้ในสังคมที่โหดร้ายและทารุณต่อไปได้ พัฒนาการอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยีสารสนเทศ การสิ้นไหลของทุนข้ามชาติ อันเป็นลักษณะเด่นของโลกาภิวัตน์ ยิ่งสร้างแรงกดดันของปัญหาในลักษณะดังกล่าวให้เพิ่มมากขึ้น

สภาวะเช่นนี้ทำให้งานสังคมสงเคราะห์มีความจำเป็นที่ต้องเยียวยาช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส และผู้ที่ถูกกระทำจนขาดที่พึ่งให้สามารถมีชีวิตอยู่ได้ ในขณะที่สังคมลักษณะดังกล่าวอาจจะเปิดให้บุคคลจำพวกหนึ่งมีโอกาสเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่เดียวกันก็สร้างความด้อยโอกาสให้กับผู้คนเป็นจำนวนมาก การช่วยให้บุคคลที่ถูกทำให้ด้อยโอกาสเหล่านี้มีชีวิตอยู่รอดได้ในสังคมที่มีความทารุณโหดร้ายจึงเป็นสิ่งที่จำเป็น ขณะเดียวกัน แนวทางในการที่จะสร้างภูมิคุ้มกันหรือแม้กระทั่งจะหยุดยั้งกระแสโลกาภิวัตน์ในระยะยาวพร้อมกับการสร้างเสริมขีดความสามารถทางปัญญา เพื่อจะเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาของประเทศไปในทางที่จะลดปัญหา ในลักษณะที่ท่านอาจารย์ยุพาวงศ์ไชย เรียกว่าเป็นสังคมสงเคราะห์และสวัสดิการสังคมแนวรุก แทนที่จะเป็นการตั้งรับแบบที่เคยเป็นมา ก็น่าจะเป็นประเด็นหลักที่จะต้องมีการพิจารณาต่อไป

ตัวอย่างรูปแบบสวัสดิการสังคมจากกรอบแนวคิดตะวันตก

จากงานค้นคว้าของท่านอาจารย์กิติพัฒน์ ที่มีการจำแนกโดยเดวิด มาร์อฟ ได้มีการแบ่งรูปแบบสังคมออกเป็น 4 แบบ คือ

1. รูปแบบสวัสดิการสังคมแบบดั้งเดิม ประกอบด้วย โครงการและกิจกรรมที่สร้างขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือบุคคลหรือกลุ่มชน ให้สามารถเผชิญกับปัญหาที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน หรือเพื่อให้ปัญหานั้น ๆ ไม่ปรากฏขึ้นมา กิจกรรมเหล่านี้มักประกอบด้วย ความช่วยเหลือทางการเงิน การแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การช่วยเหลือแก้ไขปัญหาด้านจิตใจ การเป็นตัวแทนพิทักษ์ผลประโยชน์ให้แก่ผู้ใช้บริการ การรวมพลังเพื่อจัดตั้งกลุ่มผลประโยชน์หรือกลุ่มการเมือง สาระของวิธีการดังกล่าวก็คือเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นจะต้องดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นทันที

2. รูปแบบสวัสดิการสังคมที่เน้นการกระจายอย่างเป็นธรรม เน้นการสร้างระบบสังคมและเศรษฐกิจให้มีความเท่าเทียมกันมากขึ้น โดยถือหลักว่าในการจัด

การให้สังคมมีความเท่าเทียมกัน เป็นเป้าหมายสำคัญของสวัสดิการสังคมโดยตรง ไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นจากการแก้ปัญหาแต่ประการใด

3. รูปแบบสวัสดิการสังคมที่เน้นการพัฒนาสังคม เน้นประเด็นไปที่การพัฒนาสังคมในประเทศกำลังพัฒนาเป็นหลัก เพราะในประเทศเหล่านี้มักมีปัญหาว่าการพัฒนาทางสังคมก้าวไปไม่ทันกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทำให้กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างผู้ด้อยโอกาสทั้งในทางเศรษฐกิจและสังคมเพิ่มขึ้นแทนที่จะสร้างความเท่าเทียมกัน แนวคิดดังกล่าวจึงเน้นการพัฒนาสังคมที่ขาดหายไปหรือพัฒนาช้ากว่า ในฐานะเป็นเครื่องมือที่สำคัญของสวัสดิการสังคมที่เน้นการกระจายอย่างเป็นธรรม ลักษณะดังกล่าวเป็นการเข้าไปเสริมพลัง (empowerment) ของกลุ่มที่ถูกทำให้อยู่ชายขอบ (marginalized) หรือถูกตัดขาดออกจากสังคมส่วนใหญ่ (excluded) ให้มีความเข้มแข็งสามารถช่วยเหลือกันเองได้

4. รูปแบบสวัสดิการสังคมที่เป็นระเบียบโลกใหม่ เน้นการมีส่วนร่วมสูงสุดของประชาชนในการพัฒนา การจรรโลงสันติภาพ การตอบสนองความต้องการพื้นฐานของประชาชนทุกแห่งในระดับที่น่าพอใจ ตลอดจนการปกป้องระบบนิเวศวิทยาที่เปราะบางของโลก

รูปแบบทั้งหมดที่นำมาเสนอในที่นี้ล้วนแต่เป็นรูปแบบที่ดี และไม่จำเป็นต้องแบ่งแยกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะการช่วยแก้ปัญหาเฉพาะหน้าแบบในรูปแบบที่ (1) ย่อมเป็นสิ่งที่ดี มีความจำเป็นทุกกรณีในทุกประเทศ แต่ที่สำคัญก็คือจะต้องไม่เป็นการใช้ทรัพยากรเป็นสัดส่วนที่มากจนไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่เหลือเพื่อแก้ปัญหาในระยะยาวได้ ถ้าให้ดียิ่งไปกว่านั้นจะต้องใช้เป็นจุดเริ่มต้นให้สามารถพัฒนาต่อไปเป็นการแก้ปัญหาระยะยาวพร้อมกันได้ด้วย รูปแบบที่ (4) นั้น เป็นรูปแบบที่พึงประสงค์มากที่สุด แต่จะเป็นไปได้ยาก ถ้าหากไม่ผ่านขั้นตอนของการพัฒนาในรูปแบบที่ (2) ส่วนรูปแบบที่ (2) นั้น ก็ไม่มีทางจะเป็นไปได้จริง ถ้าหากยังมีปัญหาของการพัฒนาสังคมในข้อที่ (3) ดังนั้นโดยสรุปก็คือรูปแบบที่พึงปรารถนาคือรูปแบบในข้อ (4) จำเป็นต้องผ่านขั้นตอนขั้นที่ (2) และต้องผ่านขั้นตอนการแก้ปัญหาในข้อ (3) อีกทั้งจะต้องทำพร้อมกันไปกับการแก้ปัญหาในข้อ (1)

จุดอ่อนของข้อเสนอใน 3 ข้อหลัง (2 ถึง 4) ก็คือ เป็นเพียงการเสนอกรอบความคิดแต่ไม่มีรูปธรรมที่จะนำไปปฏิบัติได้จริง การปฏิบัติตามความคิดดังกล่าวให้ได้ผล คง

สิ่งที่จะต้องพิจารณาสภาพความเป็นจริงและเงื่อนไขประกอบของแต่ละพื้นที่ไม่ได้ตั้งนั้นถึงแม้การไม่มีข้อเสนอที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนอาจจะไม่ใช่สิ่งที่เสียหายร้ายแรงแต่อย่างใด แต่ต้องยอมรับว่าปัญหาว่า "จะทำอย่างไร" เพื่อที่จะให้เกิดผลตามข้อเสนอดังกล่าวเป็นเรื่องที่ไม่ง่ายนัก แต่ในส่วนที่เป็นจุดอ่อนอย่างแท้จริง ของแนวคิดแบบตะวันตกนั้นก็คือ ถึงแม้ว่าจะประสบความสำเร็จในข้อ (4) (ซึ่งในความเป็นจริงก็ทำให้ยากมากอยู่แล้ว) ก็มิได้เป็นหลักประกันว่าสังคมและสมาชิกในสังคมทั้งหมดจะมีความสุขเสมอไป เพราะข้อเสนอทั้งหมดยังคงตั้งอยู่บนพื้นฐานของโลกียะสุขที่เกิดจากอามิสสุข หรือความสุขที่อิงกับการเสพย์ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของลัทธิวัตถุนิยม (materialism) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของอารยธรรมตะวันตก แต่ถ้าจะสร้างหลักประกันให้สังคมก้าวต่อไปถึงการมีความสุขอย่างแท้จริง จะต้องไปให้ถึงนิรามิสสุขคือความสุขที่มีได้เกิดจากการเสพ เป็นความสุขที่เกิดจากการให้ การมีเมตตา ส่วนการให้ที่มีความสำคัญมากที่สุดก็คือ การให้ปัญญา ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากยิ่ง เพราะนอกจากจะขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้ให้แล้วยังขึ้นอยู่กับความสามารถของผู้รับอย่างมากด้วย

เศรษฐกิจพอเพียงกับการแก้ปัญหาสวัสดิการสังคมแบบไทย

ก่อนที่จะพิจารณาประเด็นนี้ในรายละเอียดต่อไป จะต้องเข้าใจความหมายของคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายความหมายในพระราชดำรัสแก่พสกนิกรที่มาเข้าเฝ้าเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2541 ณ ศาลาดุสิดาลัย พระราชวังดุสิต เพื่อให้ผู้ที่มาเข้าเฝ้าเข้าใจได้ง่ายว่า พอมีพอกินนั้นก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง พร้อมกับได้ทรงอธิบายต่อไปว่า "คำว่าพอเพียงมีความหมายกว้างขวางกว่าความสามารถในการพึ่งตนเองหรือความสามารถในการยืนบนขาของตนเอง เพราะความพอเพียงหมายถึงการที่มี ความพอ คือมีความโลภน้อย เมื่อโลภน้อยก็เบียดเบียนที่คนอื่นน้อย ถ้าประเทศใดมีความคิดนี้ มีความคิดว่าจะอะไรต้องเพียงพอยังหมายความว่าพอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็คงจะเป็นสุขพอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ได้ทรงสรุปในที่สุดว่า "ความพอเพียงนี้ก็แปลว่า ความพอประมาณและความมีเหตุผล" แต่จะต้องเข้าใจต่อไปอีกว่า ความมีเหตุผลนั้นเป็น

ความมีเหตุผลตามแนวพุทธธรรม นั่นก็คือ ชื่อตรงและไม่โลภอย่างมากซึ่งต่างกับการ "มีเหตุผล" ตามแนวคิดตะวันตก นั่นก็คือ เน้นประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง เพราะในที่สุดแล้วเมื่อทุกคนคำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตน สังคมโดยรวมก็จะได้รับประโยชน์ด้วย ทั้งหมดนี้เป็นการอธิบายความมีเหตุผลแบบตะวันตก ซึ่งทราบกันดีว่า ตรรกะในลักษณะดังกล่าวไม่เป็นความจริงเสมอไปในทุกกรณี โดยที่ส่วนใหญ่จะไม่เป็นความจริงนอกจากจะเป็นกรณียกเว้น แต่ความมีเหตุผลตามแนวพุทธธรรมนั้นเป็นความจริงเสมอไป โดยไม่มีข้อยกเว้น จุดนี้เป็นความแตกต่างที่สำคัญระหว่างความคิดจากตะวันตกและที่มีรากฐานมาจากพุทธธรรม

ส่วนความพอประมาณนั้นมีความหมายเช่นเดียวกับ "ทางสายกลาง" ในพุทธธรรม คือไม่เอียงไปในทางที่ถูกครอบงำโดยกิเลสและขณะเดียวกันก็ไม่ทรมาณตนเองจนเกิดความทุกข์ยาก ถ้าจะใช้ความคิดแบบเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ความพอประมาณคือ จุดที่ดีที่สุด ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นจุดที่สูงที่สุดหรือต่ำสุดภายใต้สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง (optimization)

ในเมื่อเข้าใจความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ขั้นต่อไปจะต้องแสดงให้เห็นถึงรูปธรรมของแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งอาจจะเริ่มด้วยการนำตัวอย่างจากพระราชดำรัส เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ที่ได้ทรงยกเป็นอุทาหรณ์ถึงแนวทางในการดำเนินกิจการทางธุรกิจดังนี้

"...ไปทางชลบุรีครั้งหนึ่งก็หลายสิบปีแล้ว มีพ่อค้าคนหนึ่งเขาบอกว่าเขาทำโรงงานลับประรดกระป๋อง เขาลงทุนเป็นล้าน จำไม่ได้ว่ากี่ล้านเพื่อสร้างโรงงาน

การลงทุนมากอย่างนั้นเลยบอกให้เขาทราบว่าไม่ค่อยเห็นด้วย เพราะว่าเคยทำโรงงานเล็กๆ ที่ทางภาคเหนือใช้เงิน 300,000 บาท เพื่อที่จะเอาผลผลิตของชาวบ้านเขาามาใส่กระป๋องแล้วขาย ก็ได้ผลเพราะเป็นโรงงานเล็ก ๆ แต่โรงงานเขาเองลงทุนเป็นล้านรู้สึกว่่าเสีย

เขาบอกว่าต้องทำอย่างนั้น เขาก็ลงทุน ทำไปทำมาลับประรดที่อำเภอบ้านบึงและที่ชลบุรีก็มีไม่พอต้องไปสั่งลับประรดมาจากปรานบุรี ต้องขนส่งมาต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ทำไปทำมาโรงงานก็ล้ม อย่างนี้แสดงให้เห็นว่า ทำโครงการอะไรต้องให้นึกถึงขนาดที่เหมาะสมกับที่เรียกว่าอัตรภาพหรือกับสิ่งแวดล้อม

นี่พูดไปพูดมายังคิดถึงอีกรายหนึ่งที่ลำบาก

มีการตั้งโรงงานสำหรับแช่แข็งผลผลิตของชาวไร่ ได้ไปเยี่ยมแล้วเขาบอกว่า คุณภาพของข้าวโพดที่ใช้ใส่กระป๋องสำหรับแช่แข็ง คุณภาพไม่ค่อยดี เขาบอกว่าซื้อในราคาแพง ไม่ได้ ตอนนั้นไม่ทราบว่าเขาจะมีอันเป็นไปอย่างไร ได้บอกเขาว่าน่าจะส่งเสริมให้เกษตรกรที่ปลูก ข้าวโพดให้ได้ข้าวโพดที่คุณภาพดีโรงงานจะเจริญ เขาบอกว่าจะให้ไม่ได้ เพราะว่าคุณภาพเขาไม่ดี อันนี้เป็นปัญหาโลกแตก ถ้าไม่ให้ราคาดี หรือไม่สนับสนุนเกษตรกร ก็ทำให้ข้าวโพดคุณภาพดี ไม่ได้

เรื่องนี้ตอนแรกอาจดูเหมือนขนาดทุน ดูจะไม่ได้ประโยชน์ จะไม่ได้คุณภาพ จะได้ข้าวโพดที่ฟ้นหลอซึ่งเขาบอกเขาต้องทิ้ง เพราะว่าเครื่องจักรของเขาต้องมีข้าวโพดที่มีขนาดที่เหมาะสม เมื่อเป็นอย่างนั้นความจริงไม่ได้แข่งเขา แต่นึกในใจว่าโรงงานอยู่ไม่ได้และในที่สุด ก็จริง ๆ ก็ล้ม อาคารอะไรต่างๆ ยังอยู่เดี๋ยวนี้ แต่ไม่มีใครเป็นเจ้าของ เกะกะอยู่อย่างนั้น ฉะนั้นการที่จะทำโครงการอะไรจะต้องทำด้วยความรอบคอบและอย่าตาโตเกินไป

ข้อสำคัญอยากจะพูดถึงว่าถ้าหากว่าเราทำโครงการที่เหมาะสม ขนาดที่เหมาะสม อาจจะไม่ต้องหุหุหุ แต่ว่าจะไม่ล้ม หรือถ้าล้มถ้ามีอันตรายเป็นก็ไม่เสียหาย เช่น โรงงานกระป๋องที่ริเริ่มทำที่อำเภอฝางนั้น วันหนึ่งเขาติดต่อมา บอกว่าน้ำท่วม น้ำจากเขาลงมาพัดโรงงานเสียหาย เลยกบอกว่าไม่เป็นไร จะสนับสนุนเงินเพิ่มเติม เพราะที่ดินตรงนั้นซื้อแล้ว เครื่องมือเครื่องใช้ก็ไม่เสียหาย ก็สนับสนุนเขาอีก 400,000 บาท ก็ตั้งขึ้นมาใหม่ต่อไป ก็ใช้งานได้มีกำไร อันนี้หลายปีมาแล้ว...”

โดยสรุป ถ้าหากจะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง จะต้องประกอบด้วย

- ① การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม นั่นคือ การมีเทคโนโลยีที่ราคาไม่แพง แต่ถูกหลักวิชาการ
- ② การมีขนาดการผลิตที่เหมาะสม (ไม่ตาโต) สอดคล้องกับความสามารถในการบริหารจัดการ
- ③ ไม่โลกเกินไปและไม่เน้นกำไรระยะสั้นเป็นหลัก

4. เห็นความซื่อสัตย์สุจริตในการประกอบการไม่เอาัดเอาเปรียบผู้บริโภคและไม่เอาัดเอาเปรียบแรงงานหรือลูกจ้าง ตลอดจนไม่เอาัดเอาเปรียบผู้จำหน่ายวัตถุดิบ

5. เน้นการกระจายความเสี่ยงในแง่ของการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย และ/หรือมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนผลผลิตและปัจจัยการผลิตได้ง่าย

6. เน้นการบริหารความเสี่ยงต่ำ (down side risk management) โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ก่อหนี้เกินขีดความสามารถในการจัดการ

7. เน้นการตอบสนองตลาดภายในท้องถิ่น ตลาดภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ และตลาดต่างประเทศเป็นหลัก ตามลำดับ

ประเด็นที่สำคัญก็คือ เมื่อทราบความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในลักษณะเช่นนี้แล้ว จะนำเอาความคิดดังกล่าวมาใช้แก้ปัญหาสวัสดิการสังคมแบบไทยได้อย่างไร ประเด็นนี้อาจเริ่มต้นจากการทบทวนสาเหตุของปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมภายหลังจากการที่ประเทศไทยเปิดประเทศยุคสนธิสัญญาบาวริง ตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่สี่เป็นต้นมา และตามมาด้วยผลกระทบในทางที่ไม่พึงปรารถนาจากการพัฒนาะลอกใหม่ ตั้งแต่ปี 2504 ที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวเศรษฐกิจระบบตลาดและทุนนิยมเสรี ที่มีส่วนกระตุ้นให้ความโลภซึ่งเป็นผลของอวิชาที่มีอยู่เดิมในจิตใจของมนุษย์มีความอึกเขิมและก้าวร้าวมากขึ้น ทำลายความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมโดยส่วนรวมเพิ่มมากขึ้น ส่งผลทำให้จำนวนผู้อ่อนแอและด้อยโอกาสทางสังคมมีเพิ่มมากขึ้น ถ้าหากการพัฒนา ยังคงดำเนินไปในทิศทางเดิมย่อมเป็นการสร้างปัญหามากกว่าการแก้ไข ด้วยเหตุนี้เศรษฐกิจพอเพียงถึงแม้จะมีได้ปฏิเสธเศรษฐกิจระบบตลาด แต่ก็ป็นรูปแบบของการต่อต้านต้านเศรษฐกิจระบบทุนนิยมเสรีโดยสันติวิธี (none violence) ทั้งนี้เพราะเครื่องมือในการต่อสู้ที่สำคัญมิใช่ศาสตร์อาวุธที่จะนำไปใช้ประหัตประหารผู้ใด แต่เป็นการพัฒนาปัญญา ตามแนวพุทธธรรม

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะแนวคิดภาคปฏิบัติของพุทธเศรษฐศาสตร์

เมื่อก้าวถึงพุทธเศรษฐศาสตร์ จำเป็นจะต้องให้ความหมายโดยสังเขปในเบื้องต้นเพื่อความเข้าใจตรงกัน พุทธเศรษฐศาสตร์ประกอบด้วยคำสองคำ คือ พุทธ

ธรรมที่แปลว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าและเศรษฐศาสตร์ คือ วิชาที่ว่าด้วยปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และโลกของวัตถุเพื่อมนุษย์จะสามารถแสวงหาความพอใจให้ได้สูงสุดภายใต้เงื่อนไขความจำกัดของทรัพยากร

ความแตกต่างของพุทธเศรษฐศาสตร์และเศรษฐศาสตร์ตะวันตกอยู่ที่ความเข้าใจในความเป็นมนุษย์ เศรษฐศาสตร์ตะวันตกเริ่มจากการอธิบายว่ามนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ (economic man) มนุษย์มีเหตุผล (rational) และพยายามแสวงหาความพึงพอใจสูงสุด (maximize utility) ส่วนพุทธธรรมอธิบายว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับความไม่รู้หรืออวิชชา แต่มนุษย์สามารถลดความไม่รู้ได้ด้วยการสั่งสม ปัญญา ให้เพิ่มมากขึ้น นั่นคือความสามารถเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ถ้าหากจิตมีสติกำกับอยู่ตลอดเวลา ปราศจากการครอบงำของจิตที่เป็นอกุศล เป้าหมายสูงสุดของมนุษย์ก็คือการพ้นไปจากความทุกข์ อันมีสาเหตุจากความไม่เข้าใจความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ทำให้ชีวิตหรือเกิดความปรารถนาอยากได้ในสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง ดังนั้นมนุษย์จะพ้นจากความทุกข์ได้ก็จะต้องพยายามสะสมปัญญาให้รู้เท่าทันทุกสิ่งทุกอย่างตามสภาพความเป็นจริงตลอดเวลา ทั้งนี้ถ้าหากมนุษย์ไม่มีทุกข์ก็จะอยู่ในสภาวะของการมีความสุขนั่นเอง

ส่วนเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เริ่มจากแนวความคิดที่พัฒนาจากโทมัส ฮอบส์ ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ที่เห็นว่ามนุษย์โดยธรรมชาตินั้นต้องการได้รับความพึงพอใจ (pleasure) และหลีกเลี่ยงความเจ็บปวด (pain) การแสวงหาความพึงพอใจและหลีกเลี่ยงความเจ็บปวดจึงเป็นการกระทำที่มีเหตุผลของมนุษย์ ปัญหาที่เป็นข้อเท็จจริงก็คือในสภาพสติปัญญา ความพึงพอใจ และความเจ็บปวดอาจจะเป็นสภาพของจิตคนละชั่ว แต่ถ้าพิจารณาในแง่ของพลวัตในกระบวนการแสวงหาความพึงพอใจอาจจะนำมาซึ่งความเจ็บปวดแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นได้ เช่น การแสวงหาความพึงพอใจจากกีฬาที่มีการต่อสู้ไม่ว่า มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสัตว์ หรือสัตว์กับสัตว์ โดยที่ทั้งผู้แพ้และผู้ชนะต่างก็ได้รับความเจ็บปวดและทุกข์ทรมานทั้งสองฝ่าย แต่ฝ่ายแพ้จะได้รับผลกระทบรุนแรงกว่า หรือการที่มนุษย์แสวงหาความพึงพอใจจากอบายมุขไม่ว่าจะเป็นการพนัน ยาเสพติด หรือเสพย์ของมีเมาทำให้ขาดสติ การกระทำในลักษณะดังกล่าวแทนที่จะได้รับความสุขกลับก่อให้เกิดความทุกข์ตามมา

ดังนั้นการแสวงหาความพึงพอใจ (pleasure) แบบตะวันตกนั้นมิได้มีผลสุดท้ายในทางที่จะช่วยให้มนุษย์มีความสุขอย่างแท้จริง ผลสุดท้ายที่เกิดขึ้นมักจะเป็นความทุกข์ ถ้ามิใช่ความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตัวเองก็เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นกับผู้อื่น (ซึ่งอาจจะเป็นได้ทั้งมนุษย์และสัตว์) ส่วนการพยายามหลุดพ้นจากความทุกข์ด้วยปัญญา ตามแนวคิดแบบพุทธธรรมนั้น เป็นหลักประกันได้แน่นอนว่าจะประสบความสุขได้ในที่สุด ทั้งตัวผู้ปฏิบัติและเพื่อนมนุษย์ตลอดจนสัตว์ร่วมสังสารวัฏฏ์

เศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความพอประมาณ นั้นมีรากความคิดจากคำสอนของพระพุทธเจ้าในข้อที่มีชื่อว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ การไม่ข้องแวะกับแนวทางแห่งกิเลสและไม่สร้างความทุกข์ทรมาน เพราะหนทางทั้งสองไม่ช่วยให้ปัญญาเกิดขึ้น พระพุทธองค์ได้ทดลองทั้งสองเส้นทางเมื่อครั้งยังเป็น เจ้าชายสิทธัตถะและเมื่อครั้งออกผนวชก่อนที่จะได้ตรัสรู้ เส้นทางสายกลางจึงเป็น “มรรค” หรือเส้นทางเพียงทางเดียวที่ทำให้พระองค์ตรัสรู้เป็นอริยะบุคคล หรือ พุทธได้ด้วยปัญญา

ดังนั้นในพุทธเศรษฐศาสตร์ “ปัญญา” จึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดเพียงปัจจัยเดียว ถ้าจะเปรียบเทียบกับเศรษฐศาสตร์กระแสหลักในปัจจุบันที่เน้นทุนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ (mode of production) พุทธเศรษฐศาสตร์เน้นปัญญาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ แต่ปัญญาจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้อย่างโดดๆ จะต้องมีส่วนประกอบที่สำคัญอีกสองส่วนที่จะต้องดำเนินพร้อมกันไปที่เรียกว่า ไตรสิกขา นั่นคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับมรรคที่มีองค์ 8 นั้นเอง ทั้งนี้เพราะศีลจะช่วยให้จิตใจมนุษย์ผุดผ่อง อ่อนโยนมีเมตตากรุณา ปราศจากภาวะรบกวนจากกิเลส ทำให้สมาธิเกิดขึ้นได้ง่าย เมื่อจิตบริสุทธิ์ผุดผ่องและมีสติตลอดเวลา จิตก็จะไม่ถูกปรุงแต่งด้วยโลภะ โทสะและโมหะได้โดยง่าย ปัญญาหรือความสามารถในการเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ก็เกิดขึ้น ทำให้สามารถอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามความเป็นจริง ความทุกข์เศร้าหมองก็จะไม่เกิด

ดังนั้นเป้าหมายในการผลิต การบริโภคในพุทธเศรษฐศาสตร์และเป็นการทำให้ระบบการดำรงชีวิตของสรรพสิ่งทั้งหลายดำเนินต่อเนื่องไปในลักษณะที่ยั่งยืน (sustainable) มนุษย์สามารถลดความทุกข์และเข้าถึงความสุขในระดับขั้นต่างๆได้ โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่นิพพาน คือ มีจิตที่สะอาดด้วยศีล สงบด้วยสมาธิและสว่าง

ด้วยปัญญา ถ้าหากสามารถรักษาสภาวะดังกล่าวให้เกิดขึ้นนานที่สุดได้ เท่าไรมนุษย์ก็จะพบกับความสุขได้นานเท่านั้น

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ประเด็นสำคัญที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การสังคมสงเคราะห์ สวัสดิการสังคม พุทธเศรษฐศาสตร์ ถ้าหากทำความเข้าใจจากบริบทของไทยที่มีพุทธธรรมเป็นรากของวัฒนธรรม ประเด็นทั้งหมดจะกลายเป็นเรื่องเดียวกัน โดยมีเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นรูปธรรมของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สามารถปฏิบัติได้อย่างแท้จริง

เศรษฐกิจพอเพียงในฐานะรูปแบบที่พึงปรารถนา ของระบบสวัสดิการสังคมเชิงรุกของไทย

รูปแบบสวัสดิการสังคมแบบดั้งเดิมที่เน้นกิจกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือบุคคลหรือกลุ่มบุคคลให้สามารถเผชิญกับปัญหาที่ปรากฏอยู่ในขณะใดขณะหนึ่ง แม้จะเป็นรูปแบบที่จำเป็น อันเป็นผลจากบริบททางสังคมที่ดำรงอยู่ สืบเนื่องจากรูปแบบและทิศทางพัฒนาที่ยังคงดำเนินต่อไป ได้สร้าง ผู้ด้อยโอกาสให้มีปริมาณเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา แต่ขณะเดียวกัน ก็มีความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือบุคคลเหล่านั้นให้มีชีวิตอยู่รอดได้ท่ามกลางสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่โหดร้ายทารุณตามที่ได้กล่าวมาแล้วด้วย แต่ถ้าสามารถทำให้การช่วยเหลือดังกล่าวนำไปสู่การสร้างสมรรถภาพในลักษณะที่เป็นการเสริมพลัง (empowerment) และนำไปสู่การแก้ไขปรับโครงสร้างและสถาบันสังคมที่ก่อให้เกิดปัญหาได้ด้วย ก็จะเป็นสิ่งที่ดี

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมในทางเศรษฐกิจที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาทั้งในระยะสั้นและระยะยาวพร้อมกันไป เพราะข้อเสนอของเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีใช้เพียงเพื่อการแก้ปัญหาในระดับปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่สามารถใช้ได้ในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม และในระดับประเทศชาติได้ด้วย แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีได้จำกัดเฉพาะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในภาคการเกษตรเท่านั้น แต่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในทุกภาคอุตสาหกรรมและพลังงาน ตลอดจนภาคบริการได้ด้วยเช่นกัน

เศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีความคิดจากพุทธธรรม จึงมีได้เน้นการกระจายทรัพยากรและผลผลิตอย่างเป็นธรรม เหมือนแนวคิดสวัสดิการสังคมที่มีรากจากอารยธรรมตะวันตก ที่เน้นในเรื่องสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคของมนุษย์เป็นหลัก แต่ในขณะที่เดียวกันแนวความคิดดังกล่าวก็ได้พยายามกำหนดความโลกที่มีพื้นฐานจากอริยธรรมในตัวของตัวเอง ผลก็คือในทางปฏิบัติจริงยังไม่มีสังคมทุนนิยมแบบใดบรรลุเป้าหมายความเป็นธรรมทางสังคมดังกล่าวได้เลย นอกจากนั้นสังคมนิยมแบบคอมมิวนิสต์ที่มีการโค่นล้มอำนาจรัฐเดิมจนสามารถสถาปนาอำนาจรัฐใหม่ขึ้นมาได้ แต่แล้วในที่สุดความโลภ ความโกรธ และความหลงในตัวมนุษย์ได้ทำให้เกิดอำนาจรัฐเผด็จการในรูปแบบใหม่ ที่มีความกดขี่บีบบังคับประชาชน มีการฉ้อราษฎร์บังหลวงอย่างแพร่หลาย จนต้องถึงการล่มสลายไปในที่สุด ส่วนรูปแบบที่ใกล้เคียงรูปแบบตามอุดมคติมากที่สุดก็คือ สังคมประชาธิปไตย (social democrat) แต่เนื่องจากความโลภมิได้ถูกกำหนด รูปแบบนี้ในความเป็นจริงจึงจำเป็นจะต้องโอนอ่อนเข้าหาระบบทุนนิยมเสรีมากยิ่งขึ้นทุกที เพราะต้องเผชิญกับปัญหาการด้อยประสิทธิภาพในการแข่งขัน ประกอบกับมี ผู้พยายามหาผลประโยชน์จากรัฐเกินขอบเขต

การที่เศรษฐกิจพอเพียงไม่เน้นการกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรม เพราะทราบดีว่าความสุขของมนุษย์มิได้เกิดจากการมีวัตถุจนเกินความจำเป็น ยังมีวัตถุเกินความจำเป็นและมีรู้จักใช้วัตถุให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและสรรพสัตว์ทั้งหลายอย่างดีพอ ยิ่งจะนำมาซึ่งความทุกข์ ดังนั้น ความพอประมาณและความมีเหตุผล คือ ความไม่โลภ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเห็นใจผู้อื่น จึงเป็นจุดเน้นหลัก ถ้าหากทุกคนสามารถปฏิบัติได้ดังนี้ การกระจายทรัพยากรอย่างเป็นธรรมก็จะเกิดขึ้นเองโดยไม่จำเป็นต้องเป็นจุดเน้นในเบื้องต้น แต่ที่สำคัญที่สุดก็คือ เศรษฐกิจพอเพียงจะไม่ผลิต ผู้ด้อยโอกาสในสังคมให้เพิ่มขึ้น เหมือนเช่นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีทั่วโลก ที่ชนชั้นปกครองของไทยได้อารธนามาเป็นสรณะในขณะนี้

ที่สำคัญว่านั่นเป้าหมายสุดท้ายของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการจัดความทุกข์ให้หมดไป โดยสิ้นเชิง เพื่อให้ทุกคนรวมทั้งสังคมมีแต่สันติสุข ซึ่งเป็นประเด็นที่ความคิดแบบอารยธรรมตะวันตกเข้าไปไม่ถึง เนื่องจากจุดเน้นนั้นอยู่ที่การพยายามทำให้ปัจเจกชนได้รับความพึงพอใจสูงสุดและสังคมมีสวัสดิการสูงสุด จากความเป็นธรรมที่เกิดจากการกระจายการถือครองทางวัตถุ ซึ่งได้มีการชี้ให้เห็นแล้วว่า

การได้รับความพึงพอใจสูงสุดนั้นถ้าพิจารณาจากสภาวะพลวัตรซึ่งเป็นสภาวะที่เป็นความจริงโดยปกติของโลกอาจจะนำมาซึ่งความทุกข์ได้ เพราะความพึงพอใจมิใช่สิ่งที่ตรงกันข้ามกับความทุกข์ ในหลายกรณีอาจเป็นกับดักให้มนุษย์ตกลงไปในวังวนทุกข์ต่างกับความพยายามในการกำจัดความทุกข์ ถ้าสามารถทำได้ก็จะพบกับความสุขอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุผลดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นรูปแบบที่พึงปรารถนาของสวัสดิการสังคมเชิงรุกที่เหมาะสมกับประเทศไทย เนื่องจากมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่มีรากจากพุทธธรรมหรือ คำสอนของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง ประเด็นที่จะต้องมีการพิจารณาต่อไปก็คือจะมีรูปธรรมอย่างไรบ้างที่จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ชัดเจนได้จริง

ตัวอย่างรูปธรรมของเศรษฐกิจพอเพียงกับการสร้างสวัสดิการสังคม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในฐานะที่ทรงเป็นพระประมุขของประเทศได้ทรงดำเนินพระองค์ในฐานะที่เป็นนักสังคมสงเคราะห์ ที่ได้ทรงนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นเครื่องมือในการสร้าง สวัสดิการสังคมเชิงรุกให้กับพลสกนิกรของพระองค์ตลอดเวลา พระองค์ได้ทรงเน้นงานสังคมสงเคราะห์ที่ช่วยเหลือผู้ทุกข์ยากในลักษณะที่เป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเป็นหลัก แต่เน้นการปรับเปลี่ยนโครงสร้างและสถาบันที่จะเอื้อให้ผู้ได้รับความทุกข์จนสามารถช่วยตัวเองได้

สิ่งที่พระองค์ได้ทรงดำเนินการอย่างต่อเนื่องในช่วงเวลาที่ได้ทรงครองราชย์อันยาวนาน พระองค์ได้ทรงเริ่มจากการแก้ปัญหาเชิงกายภาพ เนื่องจากทรงมีสายพระเนตรที่จะเห็นประเทศไทยเป็น "สุวรรณภูมิ" อย่างแท้จริง ดังนั้นไม่ว่าจะเสด็จที่ใด ถ้าหากทราบว่าพื้นที่ใดเป็นที่ดอน แห้งแล้ง มีปัญหาดินเค็ม ดินดาล ดินเปรี้ยว พระองค์ก็จะทรงช่วยแก้ไขให้เป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ ด้วยเทคนิคที่ถูกต้องตามวิชาการแต่มีราคาถูก หรือรู้จักกันดีในนามของเทคโนโลยีที่เหมาะสม ประการต่อไป พระองค์ท่านได้ส่งเสริมให้มีการผลิตที่หลากหลาย (diversification) เพื่อลดความเสี่ยงและช่วยให้เกิดมีกระแสรายได้ (cash - flow) สม่าเสมอ ขึ้นต่อไปพระองค์ได้ส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มช่วย

เหลือกันในรูปของสถาบันหรือองค์กร ไม่ว่าจะเป็นธนาคารข้าว ธนาคารกระป๋อง และกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น หลังจากนั้นพระองค์จะส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตรให้เป็นสินค้าอุตสาหกรรม เพื่อเกษตรกรจะสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าของตนและช่วยให้สินค้าเหล่านั้นสามารถอยู่ในตลาดได้เป็นระยะเวลาอันยาวนาน เป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองและช่วยให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนสถานะภาพไปเป็นอุตสาหกรรมได้ด้วย

นอกจากนั้นพระองค์ยังได้ทรงคิดค้นและเสนอเกษตรทฤษฎีใหม่ ในฐานะที่เป็นรูปธรรมแบบหนึ่งของเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับเกษตรกรรายย่อย โดยได้ทรงเสนอเพื่อให้เกษตรกรที่มีที่ดินของตนเองเหล่านั้นได้ทดลองปฏิบัติ โดยขั้นแรกจะเน้นความสามารถในการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองเป็นหลัก เน้นการมีแหล่งน้ำเพื่อการชลประทานภายในไร่นาของตนเอง ทำการเกษตรแบบผสมผสานเพื่อให้สามารถอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งระบบตลาด ในแง่ของการเข้าใจความหมายสวัสดิการสังคมเชิงรุก ขั้นตอนนี้ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก เพราะถ้าหากไม่สามารถช่วยให้เกษตรกรรายย่อยพึ่งตัวเองได้ ระบบทุนนิยมเสรีที่สนับสนุนการเกษตรเชิงเดี่ยวจะทำให้เกษตรกรเหล่านี้กลายเป็นผู้ด้อยโอกาสในสังคมและต้องได้รับการช่วยเหลือในที่สุด แต่เมื่อบุคคลเหล่านี้สามารถช่วยตัวเองได้ นอกจากจะไม่เป็นภาระกับสังคมแล้วยังมีความเป็นไปได้ที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ด้วย เกษตรทฤษฎีใหม่ขั้นที่สองเสนอให้เกษตรกรที่สามารถช่วยเหลือตัวเองได้แล้วนี้ รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เพื่อที่จะเพิ่มอำนาจต่อรอง ตลอดจนจะมีการรวมตัวกันเพื่อแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรของตนในการสร้างมูลค่าเพิ่ม และขั้นสุดท้าย เมื่อเกษตรกรเหล่านี้มีความสามารถถึงขั้นติดต่อค้าขายกับต่างประเทศได้โดยตรง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารที่แพร่หลาย ที่มีการเสนอซื้อขายสินค้าผ่านทางอินเทอร์เน็ต หรือที่เรียกว่า อี-คอมเมิร์ซ (e-commerce) การค้าขายระหว่างประเทศของกลุ่มเกษตรกรที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจและมีความเข้มแข็งย่อมเป็นเรื่องที่เป็นไปได้จริง

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้เป็นเพียงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโดยย่อแต่เพียงพระองค์เดียว ขณะเดียวกันงานในลักษณะดังกล่าวก็มีปราชญ์ชาวบ้าน พระภิกษุ องค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนหน่วยงานของเอกชน และหน่วยงานของราชการได้ช่วยกันส่งเสริม กิจกรรมทางเศรษฐกิจในแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ ตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีรูป

แบบหนึ่ง คือ กลุ่มสัจจะออมทรัพย์และเครดิตยูเนียน ที่เน้นการส่งเสริมให้สมาชิกออมทรัพย์ร่วมกัน เพื่อที่สมาชิกเหล่านี้จะนำไปใช้เพื่อบรรเทาความเดือดร้อน หรือกู้ยืมไปใช้เพื่อการลงทุน โดยถ้าไรที่กลุ่มได้รับจำนวนหนึ่งจะถูกนำไปใช้เพื่อเป็นสวัสดิการแก่ผู้ประสบปัญหาหรือผู้ด้อยโอกาสในชุมชน และอีกส่วนหนึ่งนำไปเป็นสวัสดิการของสมาชิกเอง อีกรูปแบบหนึ่งที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีและเริ่มมีการดำเนินการอย่างแพร่หลายพอสมควรก็คือ ธุรกิจชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มแม่บ้านในชุมชนที่จะร่วมกันประกอบธุรกิจจำพวกแปรรูปอาหาร การทำน้ายาสมุนไพรจากสมุนไพร การผลิตเสื้อผ้าที่ใช้สีธรรมชาติและกลุ่มผลิตผักปลอดสารพิษ ส่วนผู้ชายก็มีการ รวมตัวกันตั้งกลุ่มโรงสีข้าวปลอดสารพิษเป็นต้น นอกจากนี้จะเป็นกลุ่มกิจกรรมที่ช่วยเสริมสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้กับสมาชิกแล้ว ยังเน้นการจัดสรรผลกำไรส่วนหนึ่งเพื่อเป็นสวัสดิการแก่ชุมชนด้วย

กิจกรรมที่น่าสนใจเกี่ยวกับการสังคมสงเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ผู้สูงอายุในชนบทและเป็นการสร้างสวัสดิการสังคมในรูปแบบของการพึ่งตัวเองที่น่าจะเป็นตัวอย่างให้แก่ต่างประเทศได้ด้วยก็คือ การดูแลผู้สูงอายุในชนบท เนื่องจากแรงกดดันของระบบทุนนิยมเสรีได้มีส่วนสำคัญในการสร้างผู้สูงอายุในชนบทให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นในสัดส่วนค่อนข้างสูง ทั้งนี้เพราะคนหนุ่มสาวจากชนบทได้พากันมาหางานทำในเมือง ทิ้งให้ผู้สูงอายุต้องอยู่กันตามลำพังในชนบท นอกจากนั้นเมื่อเกิดมีบุตรยังนำบุตรกลับไปให้ผู้สูงอายุในชนบทเป็นผู้ดูแล เป็นภาระแก่ผู้สูงอายุมากขึ้น ได้มีโครงการพัฒนาชุมชนทั้งของเอกชนและรัฐเป็นจำนวนมากตระหนักถึงปัญหาข้อนี้ จัดเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุปลูกพืชสมุนไพรเพื่อจำหน่าย เปิดบริการอบสมุนไพร และการนวดแผนไทยที่เป็นประโยชน์แก่ ผู้สูงอายุโดยตรง และให้บริการแก่ผู้ที่มาเยือนด้วย นอกจากนั้นกลุ่มผู้สูงอายุอาจจะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในรูปธุรกิจชุมชนร่วมด้วย ทำให้สามารถมีรายได้ช่วยเหลือตนเองและยังเป็นการช่วยให้ผู้สูงอายุไม่ต้องถูกปล่อยให้ต้องต่อสู้ชีวิตตามลำพัง สามารถทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์กับตนเองและผู้อื่น อีกทั้งมีสุขภาพดีสอดคล้องกับการมีอายุที่ยืนยาว

ทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นกิจกรรมภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีเป้าหมายที่สำคัญในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน เนื่องจากชุมชนที่เข้มแข็งย่อมทำหน้าที่เป็นตาข่ายนิรภัยทางสังคมได้เป็นอย่างดี สามารถช่วยเหลือผู้ที่มีปัญหาเดือดร้อนภายในชุมชน

ชนนั้นๆได้ สังคมชนบทในหมู่บ้านของไทยในอดีต ก่อนที่จะถูกทำให้ล่มสลายด้วยระบบทุนนิยมเสรีนั้น มีส่วนสำคัญในการสร้างสวัสดิการสังคมในรูปของชุมชนที่เข้มแข็ง เป็นชุมชนที่มี "น้ำใจ" สามารถเป็นที่พึ่งในยามยากของสมาชิกใน ชุมชน ด้วยลักษณะดังกล่าว การรับเอาพุทธศาสนาเข้ามาร่วมกับการนับถือผีบรรพบุรุษของไทยจึงเป็นสิ่งที่ไม่ขัดแย้ง และสามารถประสานกลมกลืนเข้าด้วยกันได้ตามธรรมชาติ

ก้าวต่อไปของสวัสดิการสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

ในอดีตซึ่งเป็นยุคที่คนไทยมีความรู้สึกอ่อนด้อยในความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รู้สึกว่ามีปมด้อยและล้าหลัง จำเป็นต้องศึกษาหาความรู้ที่เป็นวิชาการจากตะวันตก มีผลทำให้เกิดแนวโน้มที่จะนำและปรับเอาความรู้ทางวิชาการทุกชนิดไม่แต่เฉพาะในทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่รวมทั้งรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ กฎหมาย สังคมวิทยา ตลอดจนสังคมสงเคราะห์จากตะวันตกมาปรับใช้ด้วย แต่บัดนี้ด้วยการทดลองปฏิบัติจนได้ผลและสรุปเป็นแนวความคิดนำในการแก้ปัญหาของประเทศ เศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งตั้งอยู่บนรากฐานพุทธธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่มียุคบ้านเมืองของไทยมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ประกอบกับการศึกษาวิเคราะห์โดยพระสงฆ์ ปราชญ์ชาวบ้าน องค์กรประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานของรัฐ ได้เป็นที่ประจักษ์อย่างชัดเจนแล้วว่า แนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่แบบไทย ไม่แต่เพียงเท่านั้นแนวคิดดังกล่าวยังมีความลึกซึ้งและแหลมคม สามารถเข้าใจและสอดคล้องกับชีวิตมนุษย์ได้ดีกว่าแนวคิดที่พัฒนามาจากอารยธรรมตะวันตก

ถึงเวลาแล้วที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องจะต้องหันมาศึกษาความหมายในพุทธธรรม ให้มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ นำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะที่เป็นรูปธรรมของการนำเอาพุทธเศรษฐศาสตร์มาประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดกระบวนการสวัสดิการสังคมเชิงรุก เป็นการป้องกันผลเสียล่วงหน้าก่อนที่จะเกิดเป็นปัญหาตามมาในภายหลัง หรือเมื่อเกิดปัญหาแล้วก็ป้องกันมิให้เกิดขึ้นอีก เช่น ปัญหาหน้าท่วมกรุงเทพมหานครที่เกิดขึ้นอย่างเรื้อรังในระยะเวลา 10 กว่าปีที่ผ่านมาในอดีตที่ยังจำกันได้ หรือในกรณีเหตุเกิดน้ำท่วมในภาคใต้ ไม่ว่าจะเป็นจังหวัดชุมพร นครศรีธรรมราช ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า

อยู่หัวใต้ทรงพระราชทานแนวทางตลอดจนการดำเนินการแก้ไข แต่ที่ได้พระราชทานแนวทางไว้แล้วและไม่มี การปฏิบัติเกิดขึ้นจริงจนเกิดเป็นผลร้ายตามมาอย่างเช่นในกรณีของน้ำท่วมใหญ่ที่หาดใหญ่ที่เกิดขึ้นเมื่อปลายปีที่ผ่านมา

ทั้งหมดนี้น่าจะเป็นอุทาหรณ์ที่ดี ที่จะช่วยให้คนไทยทุกหมู่เหล่าไม่เพียงแต่นำพระราชดำรัสไว้เหนือเกล้าแล้วเห็ดทูนไว้เฉยๆหรือปล่อยให้ผ่านเลยไป แต่นำไปพิจารณาไตร่ตรองเพื่อช่วยกันนำไปดัดแปลงในทางปฏิบัติ เพื่อให้บังเกิดผลอย่างแท้จริง การที่ประเทศไทยโชคดีที่มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงมีพระปรีชาสามารถเพียงพระองค์เดียว ยังช่วยให้ประเทศไทยให้มีโอกาสผ่อนหนักเป็นเบาได้มาก ถึงเพียงนี้ เพียงถ้าหากคนไทยทั้งหลายหันมาสนใจช่วยกันนำพระราชดำรัสของพระองค์ไปใช้ในสภาวะที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดสวัสดิการสังคมอย่างแท้จริงและเป็นสวัสดิการสังคมในเชิงรุก เริ่มจากสถาบันศึกษาที่สนใจในปัญหานี้ที่จะต้องทำการศึกษาวเคราะห์อย่างแท้จริง ศึกษาความเป็นไปได้และอุปสรรคในการนำความคิดไปปฏิบัติ คิดค้นหารูปธรรมในการปฏิบัติที่หลากหลายสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมในลักษณะต่างๆ แล้ว สวัสดิการสังคมตามแนวเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องเป็นจริงได้ในประเทศไทยในที่สุด ทั้งนี้เพราะได้มีความคิดขึ้นมาที่ชัดเจนโดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประกอบกับมีตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอยู่มากพอสมควรที่จะศึกษาได้อยู่แล้ว เพียงแต่พวกเราหันกลับมาให้ความสนใจกับแนวคิดที่มีรากอยู่แล้วในสังคมไทยบาง แทนที่จะยึดมั่นอยู่เฉพาะกับแนวคิดแบบตะวันตกเท่านั้น อันเป็นผลจากปมด้อยที่เคยมีมาในอดีตซึ่งไม่จำเป็นจะต้องดำเนินต่อไปในอนาคต

ในที่สุดขอยกเอาพระราชดำรัสที่ได้รับความนิยมอย่างยิ่งในปี 2540 มากล่าวเป็นการสรุปในตอนท้ายนี้ว่า

“การจะเป็นเช่นนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ่มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตนเอง”

พระราชดำรัสดังกล่าวน่าจะเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและสวัสดิการสังคมแบบไทยเป็นอย่างดีในท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่เขี้ยวกรากและรุนแรงในขณะนี้

ประวัติ

ศ. ดร. อภิชัย พันธเสน (Apichai Puntasen)

ศาสตราจารย์ คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ผู้อำนวยการโครงการปริญญาเอกและผู้อำนวยการสถาบันวิจัยสหวิทยา
การ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การศึกษา

ปริญญาตรี เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์	2505
ปริญญาโท เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเวเนเดอ์บิลท์ สหรัฐอเมริกา	2510
ปริญญาเอก เศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเวเนเดอ์บิลท์ สหรัฐอเมริกา	2516

ประสบการณ์การทำงาน

- กรรมการวางพื้นฐานปฏิรูปการศึกษา 2517-2518
- อาจารย์รับเชิญภาควิชาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ มหาวิทยาลัยเมลเบิร์น ออสเตรเลีย 2519-2520
- นักวิจัยประจำสถาบันวิจัยเศรษฐศาสตร์และสังคมประยุกต์ มหาวิทยาลัยเมลเบิร์น ออสเตรเลีย 2520-2527
- นักวิจัยรับเชิญ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟริยูนิเวอร์ซิตี แห่งนครเบอร์ลิน เยอรมันนี 2531
- นักวิจัยรับเชิญ ศูนย์วิจัยนานาชาติวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เขตตะวันออก คณะเกษตรศาสตร์
- มหาวิทยาลัยโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น 2535
- ศาสตราจารย์รับเชิญ มหาวิทยาลัยอิโรชิมา ประเทศญี่ปุ่น 2537-2538
- ศาสตราจารย์รับเชิญ มหาวิทยาลัยลุน ประเทศสวีเดน 2541

ตำราและงานวิจัย

- ตำรา: พัฒนาชนบทไทย: สมุทัยและมรรค
ได้รับการสนับสนุนจาก สกว. จัดพิมพ์โดยมูลนิธิภูมิปัญญา 2539
- หนังสือวิชาการ ทำอย่างไรจึงจะได้ป่าและพื้นที่สีเขียวคืนมา
จัดพิมพ์โดยโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2542
- หนังสือแปล เมื่อบรรษัทครองโลก โดย เดวิด ซี คอร์ตเทน พิมพ์โดยเสมสิกขาลัย
อาจารย์สารและมูลนิธิเด็ก 2542
- งานวิจัยโครงการปรับราชการเข้าสู่ยุคโลกาภิวัตน์ให้กับสำนักงาน ก.พ. ร่วมกับ
TDR
- จัดทำโครงการวิจัยเพื่อปฏิรูประบบโรงพยาบาลของรัฐให้กับสถาบันวิจัย
ระบบสาธารณสุข
- งานวิจัยเรื่อง "พุทธเศรษฐศาสตร์" โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย
- งานวิจัยเพื่อประเมินแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับที่ 8 ของสำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ